

Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. Observații asupra vocalismului

Adina CHIRILĂ

Our paper deals with the problem of the vocalic alternations in the texts of Antim Ivireanul, that could prove an evolution of the language he used, from the early years of his activity (1693-1694), to the last ones (1710-1715). We focused on the following pairs: [e] – [i] in beserică – biserică, [e] – [i] in words like ceti – citi, inemă – inimă, etc., [e] – [i] in den, pren, etc., [a] – [e] in words like biruiaște, grăiaște, iaste, etc., and [i]-[i] – [i] in priimi – primi. We ascribed the linguistic material to what was generally considered to be literary or popular phonetic forms at the end of the XVIIth century and the beginning of the XVIIIth, especially in Muntenia. Based on what we had observed in several texts of Antim Ivireanul, we reached the following conclusions:

The texts Antim Ivireanul wrote or translated during his first years of activity respect the vocalic literary norm, in its religious aspect, more than the later ones.

The digressions from the literary norm are represented by popular phonetic elements which tend to appear more and more in secular writings, at that time.

Because of the constant and sometimes almost exclusive presence of such digressions in the texts of Antim Ivireanul and in other contemporary literary texts, one should reconsider, in some cases, their quality as „popular” phonetic elements.

Studiile asupra limbii textelor lui Antim Ivireanul, publicate pînă acum, se încheie, fără excepție, cu exprimarea admirației cercetătorilor față de ușurința cu care acest cărturar de origine străină a deprins limba română și față de măiestria cu care a utilizat-o. Nu o dată a fost subliniată calitatea lui Antim Ivireanul de „ctitor” al limbii liturgice românești și de model în exprimarea cultă românească. Cu siguranță, astfel de opinii sînt îndreptățite. Nu s-a urmărit însă, pînă acum, evoluția „calității” limbii utilizate de Antim Ivireanul, din perioada imediat următoare anului 1690, cînd a început să-și însușească limba română, pînă la dramaticul său sfîrșit. O astfel de abordare s-ar confrunta cu întrebări legate de norma literară pe care a deprins-o Antim Ivireanul, de cauzele și factorii care au determinat, la un moment dat, abaterile de la aceasta și acceptarea altor norme, de poziția pe care o

ocupă limba din textele lui Antim între norma tradițională a textelor religioase și uzul literar „viu” de la începutul secolului al XVIII-lea, în Țara Românească.

Articolul de față se dorește a fi primul dintr-o serie de studii care să ofere răspuns la aceste întrebări, comparând aspectul lingvistic al textelor originale ale lui Antim Ivireanul (excepție fac CL 1699 și C 1715). Includem aici și *Predoslovia* lui Antim Ivireanul la *Psaltirea slavo-română* din 1694, text mai puțin cunoscut de către lingviști, nefiind cuprins în nici o ediție a operei cărturarului din Țara Românească.

O analiză lingvistică a textelor lui Antim, la nivelul fonetic, evidențiază relativ puține abateri de la norma literară comună în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea sau specifică variantei muntenești. Dintre acestea, o parte sînt fenomene de tip nordic explicabile prin influența altor texte (nordice sau sudice) sau a colaboratorilor lui. Celelalte sînt particularități neliterare sudice, așadar din aceeași unitate sintopică, pe care Antim le-a putut cunoaște și din cărțile laice, dar și din vorbirea curentă. Am urmărit momentul cînd asemenea forme apar în textele cărturarului, concentrîndu-ne atenția în demersul de față asupra abaterilor ce vizează sistemul vocalic și care sînt dovedite de un număr satisfăcător de ocurențe, în texte din toată perioada activității sale.

Alternanța [e] – [i] în *beserică* – *biserica*

În cuvîntul *biserica* (< lat. *basilica*) și în derivate, norma literară generală în a doua jumătate a secolului al XVII-lea oglindea al doilea stadiu de evoluție a vocalei protonice, de la latină în limba română, și anume pronunția cu [e] protonic. După Al. Rosetti, fenomenul este înregistrat la scară largă încă din secolul al XVI-lea, cînd „forma asimilată *beserecă* [...] este generală” (Rosetti 1978: 502; cf. Munteanu, Țara 1983: 72). Totuși, în cele mai multe texte din prima etapă a românei literare cele două forme alternează. Chiar dacă, în veacul al XVI-lea, [e] protonic în acest cuvînt reprezenta încă un fapt nou, el s-a impus repede în limba textelor bisericești, ajungînd ca în vremea lui Antim Ivireanul să constituie un fenomen „clasic”, cu o pondere mult superioară în texte față de aspectul arhaic cu [ă]. În literatura de specialitate, păstrarea lui [ă] etimologic în cuvîntul discutat este considerată normă și în ultima perioadă a vechii române literare, în toate ariile culturale (Manea 2006: 463), însă ponderea fonetismului arhaic infirmă acest lucru. De pildă, la Dosoftei, în *Viața și petreacerea svinților*, „ă este păstrat în cuvîntul *băsearică* (< lat. *basilica*) într-o singură ocurență: nov. 144^v/18; celelalte atestări semnaleză trecerea lui *ă* la *e*” (Manea 2006: 111). Prin urmare, norma nu mai poate fi cea arhaică, întrucît uzul în cele mai multe texte literare s-a orientat spre inovație. Atestările termenului în discuție în textele muntenești, începînd cu mijlocul secolului al XVII-lea, indică însă o nouă tendință de rostire și scriere a sa, cu [i] în prima silabă, deși nu se poate vorbi încă, ținînd cont de numărul formelor cu [i] în detrimentul celor cu [e], de o schimbare a normei literare sudice.

În orice moment al activității sale, Antim Ivireanul respectă norma literară, scriind sau punînd sub tipar forme cu [e]: Pred. 1694: *beserecii*, *besericească* (4^v);

CL 1699: *besérica* (3^v, 4^f, 20^v, 21^v, 22^v, 24^f, 25^r, 25^v, 26^r, 26^v, 27^r, 28^r), *besérică* (23^v, 24^v, 25^r, 27^r), *besérici* (21^v), *beséricii* (ftl.^r, 20^v, 22^r, 26^r, 26^v, 27^r, 28^r), *besericilor* (22^r) etc.; Ded. 1703: *besérica* (O: 407), *besericești* (O: 407); ÎPTP 1705: *besérica* (O: 353, 355, 358), *besérecă* (O: 360) *besérecii* (O: 350, 355, 358), *beséricii* (O: 361); CVNT 1709: *besérica* (O: 245, 277, 279, 280, 297, 300, 301), *besérică* (O: 262, 283, 286), *besériquei* (O: 294), *besérici* (O: 254), *besericii* (O: 286, 288, 289, 291, 297) etc.; ÎB 1710: *beserecesc* (O: 378) *besérică* (O: 371, 376, 379, 382), *besericească* (O: 365), *besericești* (O: 382), *besérici* (O: 372, 375), *besericii* (O: 365, 367, 375, 376); AMA 1713: *besérica* (O: 327, 330) *besérică* (O: 326, 327, 330), *besericească* (O: 328), *besérici* (O: 326), *besericii* (O: 325, 326, 328, 329, 331) etc.; CP 1714: *besérica* (O: 388), *besérică* (O: 387, 389, 394), *besericii* (O: 388, 394), *besericească* (O: 387, 390), *besericești* (O: 390, 392); Ded. 1715: *besérica* (O: 410), *besericii* (O: 409), *besericești* (O: 409).

Pe lângă acestea, în textele lui Antim Ivireanul apare și forme cu fonetismul nou muntenească, cu [e] protonic > [i]: Ded. 1694: *biserică* (O: 399); CL 1699: *biserică* (20^v), *bisericii* (20^v); ÎB 1710: *biserică* (O: 382); C 1715: *bisérecă* (13^r), *biserică* (21^v, 51^r). Frecvența situațiilor în care este încălcată norma literară este mult inferioară celei a situațiilor când se respectă norma. Constatăm, de asemenea, că greșeala însoțește norma pe tot parcursul activității lui Antim, fără o modificare a ponderii formei populare de la o etapă la alta. Aceste două fapte indică la Antim Ivireanul, pe de o parte, asimilare concomitentă a celor două modalități de pronunție și de scriere a cuvântului și, pe de altă parte, conștientizarea statutului de abatere de la normă a formei cu [i]. Cu toate că există posibilitatea ca unele dintre formele cu [i] descoperite în textele lui Antim, în forma păstrată pînă la noi, să nu aparțină autorului (faptul că apar atît de rar și cu precădere în texte tipărite de altcineva – Gheorghe Radovici este tipograful lucrărilor din 1710 și 1715 – îndreptățește o atitudine circumspectă, cu atît mai mult cu cît dedicația din 1715, text cu siguranță mai atent așezat în tipar, prezintă numai forme cu [e], pe cînd în cuprinsul ceaslovului apare și varianta cu [i]), ocurențele din Ded. 1694 și cele din CL 1699 demonstrează cele afirmate anterior despre limba deprinsă și utilizată de acesta.

În predici, norma literară este respectată prin notarea constantă a vocalei [e] protonice în *beserică* și în familia de cuvinte: *besérica* (O: 6, 42, 51, 57, 62, 85, 86, 88, 108, 110, 111, 112, 124, 136, 146, 165, 173, 204, 231), *besérică* (O: 6, 31, 32, 41, 43, 45, 46, 62, 63, 65, 68, 73, 85, 90, 101, 103, 108, 129, 193, 203, 223, 227, 231), *besericească* (O: 116, 193, 230), *besericesc* (O: 124, 202, 231), *besericește* (O: 28), *besericești* (O: 28, 30, 82, 99, 210, 226, 233), *besérici* (O: 34, 72, 117, 192, 204), *besericii* (O: 31, 32, 35, 42, 45, 50, 57, 58, 72, 82, 86, 91, 94, 105, 116, 135, 151, 170, 172, 199, 204, 231, 233), *besericilor* (O: 117). Pe lângă aceste forme, copia din 1722-1725 a didahiilor prezintă cîteva ocurențe ale formei noi muntenești cu [i]: *biserică* (O: 6, 20, 31, 125), *bisericesc* (O: 125), *bisericească* (O: 188), *bisérici* (O: 23, 26, 99), *bisericii* (O: 31, 94, 148, 188).

Alternanța [e] – [i] în cuvinte de tipul *ceti* – *citi*, *inemă* – *inimă*

Apariția lui [i] protonic în *biserică* este de obicei discutată în contextul mai larg al fenomenului trecerii lui [e] medial aton la [i], prin asimilare sau disimilare vocalică, în cuvinte ca *ceti* – *citi*, *inemă* – *inimă*, *nește* – *niște*, *precepe* – *pricepe*, *preveghea* – *priveghea* etc., fenomen înregistrat în textele muntenești încă de la jumătatea secolului al XVII-lea. În cazul acestor cuvinte, formele cu [i] reprezintă în epoca lui Antim Ivireanul o încălcare a normei literare impuse de tradiția scrisului cult bisericesc (întocmai ca în cazul termenului *biserică*).

În primele texte românești ale lui Antim Ivireanul, aceste cuvinte apar relativ rar, și în primii ani (1693 și 1694) sînt folosite cu fonetismul tradițional: Postf. 1693: *cetitori*, *cetitoriu* (O: 397); Ded. 1694: *vor ceti* (O: 399); Pred. 1694: *prevegheași* (3⁷). În lucrările ulterioare însă, de mai mare anvergură, formele literare tradiționale sînt însoțite de cele populare muntenești, în proporții ce variază de la un cuvînt la altul. De pildă, *ceti* este utilizat de obicei cu vocala mediană atonă [e] (nu vom da exemple, ele fiind, practic, ubicue), iar forma cu [i] se întâlnește sporadic: ÎPTP 1705: *să citească* (O: 350), *să citiți* (O: 359); CP 1714: *să citească* (O: 390). Cîteva ocurențe există și în didahii: „*cititoriu* de stéle” (O: 235), *să citească* și *va citi* (O: 236). Pentru *nicăieri*, primele ocurențe sînt cele din 1699 și prezintă ambele forme: CL 1699: *necăiri* (4^v) și *nicăiri* (6^f); CVNT 1709: *nicăiri* (O: 249). *Priveghea* apare cu forma nouă în ÎB 1710: *să priveghem* (O: 365).

În cazul altor cuvinte cu [e] etimologic în aceeași poziție se constată la Antim Ivireanul tendința de adoptare a fonetismului nou cu [i], deși norma tradițională își păstra, grație ocurenței majoritare din textele literare nordice și sudice, caracterul de fapt lingvistic cult. Verbul *pricepe* nu apare în textele din 1693, 1694, iar mai tîrziu este folosit, ca și derivatele sale, cu fonetismul nou: ÎPTP 1705: *am priceput* (O: 355), *nepriceputul* (O: 350), *nepriceputa* (O: 352), *pricepe* (O: 350), *să priceapă* (O: 357), *să pricepi* (O: 353); CVNT 1709: *a pricepe* (O: 269). Substantivul *inemă* respectă norma tradițională în Postf. 1693 (O: 397), însă în Pred. 1694 apare scris *inima* (5^f); în textele ulterioare sînt întrebuițate aproape în exclusivitate formele noi: ÎPTP 1705: *inima* (O: 351, 358), *inimă* (O: 351, 354), *inimii* (O: 351, 352, 354, 356); CVNT 1709: *inima* (O: 242, 290), *inimii* (O: 243), *inimile* (O: 249); ÎB 1710: *inima* (O: 377), *inimă* (O: 366, 375), *inimii* (O: 374); AMA 1713: *inimii* (O: 339); CP 1714: *inima* (O: 387), *inimă* (O: 388); foarte rar apare forma mai apropiată de etimon: *inemii*: ÎPTP 1705 (O: 351).

Același lucru se vede și în cazul alternanței *nește* – *niște*. Cuvîntul apare mai întîi în Ded. 1694, cu fonetismul nou: *niște* (O: 398) și continuă să fie utilizat astfel atît în discursul scris, cît și în cel oral. Numai o singură dată Antim respectă norma literară tradițională, scriind *nește*: ÎPTP 1705 (O: 361).

Forma *niște* reprezintă o inovație populară consemnată de timpuriu în documente din Țara Românească și Moldova, în secolul al XVI-lea, care devine din ce în ce mai frecventă în veacul următor și după 1700. Numai în Ardeal forma veche este mai rezistentă și la nivel popular, căci documentele din epoca veche conțin doar forme cu [e] (Gheție 1997: 108). Din uzul popular, închiderea lui [e] la

[i] în acest cuvânt a trecut în texte literare nordice (moldovenești) și sudice, dar cu mai multă consecvență în Țara Românească. Deducem din modul în care este utilizat cuvântul la Antim Ivireanul și în alte texte reprezentative pentru cultura muntenească – în *Biblia* din 1688, în *Facerea*, termenul este întrebuințat de două ori și numai cu fonetismul vechi: MLD/I, 3.05 și 31.26; la fel apare și în ms. 4389, muntenească, și în ms. 45, moldovenească, în locurile respective; în schimb, în *Cartea lui Iov* „forma *niște* este cvasigenerală” (Iacob II 2001: 12) etc. că norma literară muntenească se găsește în plină transformare în privința lui [e] etimologic din *nește*.

Alternanța [e] – [i] în *den*, *pren*

În epoca lui Antim Ivireanul, norma literară de pretutindeni impunea (încă), după tradiție, scrierea și pronunția cu [e] în *den*, *pren* și alte cuvinte compuse cu ele, deci și în varianta literară muntenească. O privire de ansamblu asupra operei lui Antim constată însă că vocala [e] neaccentuată, în poziție nazală (*e* + *n* + *voc.* și *e* + *n*, *m* + *cons.*) apare constant în scrierile sale într-o dublă ipostază: păstrată și închisă la [i]. Distribuția formelor nu este uniformă în texte.

Urmărită cronologic, situația este următoarea în textele lui Antim:

Postf. 1693: *den* (O: 397); *pren* (O: 397); dar *dintru* (O: 397);

Pred. 1694: *den* (2^v, 5ⁱ); *pren* (2^v, 4^v); dar *prin* (2^v);

Ded. 1694: *den* (O: 398, de 7 ori), *denainte* (O: 399), *dentru* (O: 389), *pren* (O: 399);

CL 1699: *den* (1^r, 4^r, 14^r etc.), *dentru* (9^v), *pren* (4^v);

Ded. 1703: *den* (O: 407); *dentru* (O: 407); *pren* (O: 407); dar *prin* (O: 407, de 2 ori).

Formele tradiționale continuă să apară în toate cărțile lui Antim, însă după 1705 ele sînt concurate și depășite numeric de cele cu [i]. Astfel:

a) *den*: ÎPTP 1705 (O: 350, de 4 ori, 351, de 3 ori, 354, 356, de 5 ori); AMA 1713 (O: 326, 345, 346); față de *din*: CVNT 1709 (O: 241, 242, 243, 245, de patru ori, 246, 247 etc.); AMA 1713 (O: 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335 etc.); ÎPTP 1705 (O: 352, 353, de patru ori, 354, de două ori, 355); ÎB 1710 (O: 366, de două ori, 368, de trei ori, 369, de două ori, 370 etc.); CP 1714 (O: 387, de patru ori, 388, de două ori, 389, de șapte ori, 390, de patru ori, 381, de două ori, 392, de opt ori, 393, 394).

b) *dinlăuntru*: AMA 1713 (O: 328); *dinafară*: AMA 1713 (O: 328). Acestea reprezintă singurele ocurențe la Antim Ivireanul, în textele cercetate. Nu am consemnat variantele tradiționale.

c) *dentâi*: AMA 1713 (O: 326); ÎPTP 1705 (O: 351, de două ori, 354); *dentâiu*: ÎPTP 1705 (O: 354); față de *dintâi*: CVNT 1709 (O: 259, 260, 263, 266, 285, 303, 319); AMA 1713 (O: 329, 345, de două ori); ÎB 1710 (O: 368, 373, 374); CP 1714 (O: 388).

d) (*cu*) *denadins(ul)*: CVNT 1709 (O: 308); AMA 1713 (O: 341, 344); ÎPTP 1705 (O: 355);

e) *dentre* nu este folosit, ci numai *dintre*: CVNT 1709 (O: 318); ÎB 1710 (O: 382).

f) *dentr(u)*: AMA 1713 (O: 330, de două ori, 331, 334); ÎPTP 1705 (O: 355, de două ori, 358); față de *dintr(u)*: CVNT 1709 (O: 241, 243, 244, 245, 246, 250, 253, 254, 255, 256, 259, 262, 267, 269, 271 etc.); Ded. 1709 (O: 411).

g) *pren*: ÎPTP 1705 (O: 351); și *pen* (cu disimilarea totală a lui [-r-]): C 1715 (55^v); față de *printr(e)*: CVNT 1709 (O: 281, 302).

Urmărind proporția dintre formele cu [e] și cele cu [i] în cazul lui *den* și *pren* și al compuselor lor, constatăm la Antim Ivireanul orientarea spre norma nouă. Mitropolitului i-au fost mai la îndemână variantele noi ale cuvintelor. Prin opțiunea sa, Antim Ivireanul se alătură scrisului cronicăresc din Muntenia din acea perioadă (căci alternanțele *den* – *din* etc. sînt numeroase în opera lui Constantin Cantacuzino, Radu Popescu etc.), îndepărtîndu-se de norma păzită încă în textele religioase, în *Biblia* de la București, de exemplu, unde prepoziția *den* cunoaște „sute de ocurențe, în timp ce varianta cu *-i-*, *din*, apare abia de 12 ori [...]. În compuse ca *denainte*, *den(n)apoi*, *dencătroo*, *den(n)afară*, *dendărătul*, *denpreună*, *dentâi-dentâi*, nu apare niciodată vreo variantă cu *-i-*. Iar în cazul lui *dentr(u)*, celor 45 de ocurențe din BB, Fac. li se opune o singură atestare cu *-i-*, *dîntru* (17.16), după cum forma *dintre* este atestată numai o singură dată” (Arvinte 1988: 52), în MLD/I, 42.24.

În unele regiuni, [i] (< [e]) > [î] în *dîn*, *dîntre* etc., fiind vorba, de fapt, de durificarea lui *d*, notată în „Muntenia propriu-zisă, răsăritul Olteniei și colțul sud-estic al Transilvaniei (Brașov) și în Banat, Crișana sudică și centrală” (Gheție 1975: 132). Des înfilnită în scrierile laice muntenești ale vremii, această inovație populară apare rar la Antim Ivireanul: *dîntîi*: CVNT 1709 (O: 262).

Alternanța [ˈa] – [ˈe], în poziție moale

În epoca lui Antim Ivireanul, diftongul [ˈa] în poziție moale este general în textele tipărite, reprezentînd o cerință a exprimării cultivate impusă de tradiție în toate dialectele literare. Din secolul al XVI-lea, după Al. Rosetti (Rosetti 1978: 518), sau din prima jumătate a secolului al XVII-lea, graiurile de tip sudic cunoșteau însă evoluția [ˈa] > [ˈe], consemnată și în texte după 1600. În opera cărturarului muntean de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se regăsesc atît forme cu [ˈa] cît și cu [ˈe], fără a avea aceeași pondere și aceeași distribuție în timp.

De fapt, formele obișnuite în textele lui Antim, din orice moment al activității sale, sînt cele cu [ˈa]: *biruiaște*: Ded. 1703 (O: 407); *grăiaște*: CL 1699 (2^v, 9^f); CVNT 1709 (O: 256, 308, 310); ÎB 1710 (O: 374); *iale* (pron. pers.): CL 1699 (9^f); *să iarte*: ÎPTP 1705 (O: 354, 360); ÎB 1710 (O: 369); (*nu*) *iaste*: Ded. 1694 (O: 399); Pred. 1694 (2^f, 2^v, 3^v, 4^f, 4^v); CVNT 1709 (O: 243, 248, 251, 252, 257, 258); AMA 1713 (O: 326); *întemeierea*: Ded. 1703 (O: 408); ÎB 1710 (O: 375); AMA 1713 (O: 343); *înviaște*: CVNT 1709 (O: 317); *înviiare*: CL 1699 (5^f); *lăcuiiaște*: C 1715 (59^v); *legiuiiaște*: Pred. 1694 (4^f); *mîngăiare*: Pred. 1694 (4^f); CVNT 1709 (O: 243); AMA 1713 (O: 327, 338); *să mîntuiaște*: Pred. 1694 (3^f); *miluiaște*: C 1715

(5^r); *prăznuiăște*: AMA 1713 (O: 346); *să pocăiaște*: ÎPTP 1705 (O: 351); *rînduiaște*: CP 1714 (O: 391); *tăierea*: CVNT 1709 (O, 251); *tămăduiaște*: CVNT 1709 (O: 243).

Forme cu [ˈa] > [ˈe] se găsesc (foarte rar) în textele lui Antim Ivireanul, și numai după 1708. În CVNT 1709 apare *este* (O: 245, de 4 ori, 271). (Deși acestea sînt unicele apariții, nu credem că ele reprezintă intervenții involuntare ale editorului Gabriel Ștrempel, întrucît la pagina 271, în nota care trimite la versiunea copiată a lui Flor după originalul textului lui Antim, Gabriel Ștrempel marchează deosebirea dintre cele două versiuni: *este*, în lucrarea originală, și *iaste*, în ms. M executat de popa Flor.) De două ori am consemnat această formă și în didahii (O: 105 și 176). Și tot în didahii am înregistrat și varianta *întemeierea* (O: 117). Chiar dacă ocurențele din didahii s-ar putea datora grămăticului Efrem, cert este că pronunția cu [ˈe] a acestor cuvinte, precum și a celor de tipul *boier*, *prieten*, putea să existe în conștiința lingvistică a lui Antim, deoarece asemenea forme apar în Țara Românească și în alte texte bisericești ale vremii, în *Biblia* din 1688, bunăoară: *este* (MLD, IV/14.03).

Alternanța [i]-[i] – [i] în *priimi* – *primi*

Grupul vocalic [i]-[i] în hiat apare conservat în diverse forme gramaticale ale verbului *primi* (< v.sl. *priimati*) și în derivate, în toate textele lui Antim Ivireanul, conform normei exprimării culte generale din epoca veche. Dăm cîteva exemple din opera scrisă a cărturarului: *au priimit*: CVNT 1709 (O: 255, 257, 280); *să (o) priimești*: Pred. 1694 (4^v); *să nu priimească*: ÎB 1710 (O: 380); *vor priimi*: ÎB 1710 (O: 378); *priimind*: CVNT 1709 (O: 281); *nepriimit*: CP 1715 (O: 390) etc.

Contragerea celor doi [i] în hiat a apărut ca inovație în graiurile transilvănene de nord și a fost consemnată mai întîi pe la mijlocul secolului al XVII-lea. După 1700, ea este semnalată și în Moldova. Bazîndu-se pe ocurența formelor cu un singur [i] în documentele muntenești, Ion Gheție ajunge la concluzia că fenomenul este cunoscut în graiurile din Țara Românească abia spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea (Gheție 1975: 111). Dată fiind noutatea formei (în orice zonă dialectală a țării, în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea), textele culte în care se strecoară aceasta sînt foarte rare (Gheție 1997: 303). *Biblia* de la București, de pildă, text realizat aproape de perioada în care a activat Antim Ivireanul, prezintă inovația extrem de rar: în *Pentateuc* există o singură ocurență cu [i] (în MLD/V, 33.11).

În aceste condiții, existența cîtorva ocurențe cu [i] simplu în scrierile lui Antim Ivireanul constituie o surpriză: *primi* (perf. s.): CVNT 1709 (O: 307); *au primit*: CVNT 1709 (O: 308); *primită*: CP 1714 (O: 393). Acestor ocurențe li se adaugă alte cîteva din didahii, care pot fi însă puse pe seama copistului Efrem: *au primit* (O: 79, 109, 206), *voiu primi* (O: 181), *să fie primit* (conj. perf., O: 115), *primate* (O: 51). Prezența acestor forme în textele mitropolitului muntean este greu de explicat. Este posibil ca Antim Ivireanul să fi cunoscut asemenea forme dintr-un

text de proveniență direct nordică, dar este puțin probabil ca rarele ocurențe de acolo să fi marcat uzul lingvistic al lui Antim Ivireanul, fără sprijinul textelor munteneste ori al graiului de aici.

Un fapt la fel de interesant ca însăși prezența formelor contrase în textele lui Antim Ivireanul este persistența lor în copiile din secolul al XVIII-lea, în speță în versiunile ms. 549 B, de la Căldărușani, al didahiilor și în ms. 67 N, de la Craiova. Autorul copiei de la Căldărușani (care a lucrat direct după copia grămăticului Efrem) nu a modificat decât într-un singur loc forma găsită în predici: *să fie priimit*, în loc de *să fie primit*: ms. 549 B (O: 115). Versiunea următoare, ms. 67 N, de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, realizată în școala de copiiști de la București după versiunea B, nu prezintă alte diferențe în privința formei discutate. Ceea ce înseamnă că fonetismul cu [i] era cunoscut în Țara Românească înainte de 1780, înainte de primele atestări pe care le oferă Ion Gheție, poate chiar din vremea lui Antim Ivireanul.

La finalul lucrării precizăm încă o dată că analiza noastră a vizat în exclusivitate, deocamdată, alternanțe vocalice în textele lui Antim Ivireanul, pentru care am găsit suficiente exemple care să probeze o anumită opțiune lingvistică a cărturarului muntean, pe parcursul întregii activități a acestuia; prin urmare concluziile se referă numai la aspect al limbii utilizate de Antim.

1. Raportându-ne la ceea ce se consideră în literatura de specialitate a fi normă literară (generală sau specifică Munteniei) în vremea lui Antim Ivireanul, constatăm că primele sale texte sînt „mai corecte” din punct de vedere fonetic decât cele de mai târziu. Abaterile de la normă fie apar cîtiva ani mai târziu (cînd presupunem că Antim a învățat temeinic româna), fie se înmulțesc în acea perioadă.

2. Abaterile de la normă se fac în direcția uzului popular viu, sprijinind, de fapt, zona normei literare laice, mai receptivă la inovațiile lingvistice ale vulgului.

3. Prezența constantă și, uneori, aproape exclusivă a unor asemenea inovații lingvistice ne obligă la o reconsiderare a calității lor de fapte populare, la începutul secolului al XVIII-lea.

Bibliografie

- Arvinte, V., 1988, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în MLD/I: 47-130
- Gheție, I., 1975, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Române, București
- Gheție, I., 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator: Ion Gheție – București, Editura Academiei Române
- Iacob, Niculina, 2001, *Limbajul biblic românesc (1640-1800)*, vol. II, Biblia de la Blaj – text de referință în tradiția biblică românească, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava
- Manea, Laura, 2006, *Dosoftei. Viața și petrecerea svinților. Studiu lingvistic. Partea I*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”; Iași

- Munteanu, Șt., Țăra, Vasile D., 1983, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București
- Rosetti, Al., 1978, *Istoria limbii române I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București

Izvoare

- AMA 1713: *Așezămîntul mănăstirii Antim*, în O: 325-346
- C 1715: *Ceasoslov*, Tîrgoviște
- CL 1699: *Cartea sau lumină, cu drépte dovediri*, Snagov
- CP 1714: *Capete de poruncă*, în O: 387-394
- CVNT 1709: *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, în O: 241-321
- D: Didahii, în O: 3-238
- Ded. 1694: *Dedicația Psaltirei românești*, în O: 398-399
- Ded. 1709: *Dedicația manuscrisă a lui Antim de pe exemplarele Evangheliei georgiene*, în O: 411-412
- Ded. 1715: *Dedicația din Ceasoslov*, în O: 409-411
- ÎB 1710: *Învățătura besericească*, în O: 365-383
- ÎPTP 1705: *Învățătură pre scurt pentru taina pocăinții*, în O: 349-361
- MLD/I: *Monumenta linguae dacoromanorum*, Biblia 1688, Pars I, Genesis 1, Iași, Freiburg, 1988
- MLD/IV: *Monumenta linguae dacoromanorum*, Biblia 1688, Pars IV, Numeri, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1994
- MLD/V: *Monumenta linguae dacoromanorum*, Biblia 1688, Pars V, Deuteronomium – Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997
- O: Antim Ivireanul, 1972, *Opere*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București,
- Postf. 1693 *Postfața Evangheliei greco-române*, în O: 397-398
- Pred. 1694: *Predoslovia Psaltirii slavo-române*, București